

MĂRTURII ITALIENE DESPRE SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DIN TIMPUL MARELUI RĂZBOI

RALUCA TOMI
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

La începutul anului 1926, Vasile Pârvan surprindea trăsăturile spiritului italic într-una din conferințele organizate de Institutul Italian de cultură din București. Sinceritatea, spontaneitatea, „înclinarea nereținută pentru exprimarea zburcunilor lăuntric”, „profunda preocupare pentru real și amănunt” în artele plastice, sensibilitatea care a transformat Italia în leagănul poeziei lirice¹. La rândul său, Nicolae Iorga aprecia cultura italiană și spiritul solidarității², iar Ramiro Ortiz scria despre îmbinarea armonioasă, în creațiile artistice din peninsulă, a pragmatismului cu iubirea față de frumos³.

Emigrația italiană în nordul Dunării, începută sporadic în prima jumătate a secolului al XIX-lea, căpăta noi coordonate spre sfârșitul veacului amintit, când se remarcă un aflax constant al populației din nordul peninsulei spre regatul României. Muncitori, arhitecți, ingineri constructori, sculptori, pictori, publiciști, profesori italieni și-au lăsat amprenta în modernizarea infrastructurii, în ridicarea unor impresionante edificii, care înnobilează și astăzi arhitectura urbană, au sprijinit formarea spiritului antreprenorial, au întemeiat publicații ce au ajutat la constituirea presei moderne, au influențat prin activitatea lor pedagogică formarea unor personalități ilustre ale culturii române.

În preajma Primului Război Mondial existau în România colonii permanente sau temporare de italieni stabiliți în marile orașe (București, Craiova, Iași, Târgoviște, Constanța, Galați, Brăila, Turnu-Severin etc.) sau în mediul rural (în Dobrogea amintim comunitățile stabilite în Cataloi, Iacobdeal, Greci, Turcoaia etc.)⁴. În București

¹ Vasile Pârvan, *Despre spiritul italic*, „Roma”, an VI, nr.2, februarie 1926, p. 5–6.

² Nicolae Iorga, *Fazele istoriei Italiei și ale poporului italian*, în „Roma”, an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 3–5.

³ Ramiro Ortiz, *Institutul de cultură italiană*, în „Roma”, an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 1–3.

⁴ Emigrației italiene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea i-au fost închinat mai multe lucrări, dintre care amintim: Ecaterina Negruți, *Travailleurs italiens en Roumanie avant la première guerre mondiale*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1986, no. 3, p. 225–239; Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell’emigrazione italiana in Romania nel periodo 1878–1914: il Veneto come principale serbatoio di piccole comunità in movimento*, în Grigore Arbore Popescu (a cura di), *Dall’Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni tracciati di storie comuni*, Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 2003, p. 245–261; Antonio Ricci, *Gli italiani in Romania: migranti cattolici tra Ottocento e*

se constituiau de la sfârșitul secolului al XIX-lea societăți culturale ce aveau drept scop promovarea culturii și limbii italiene: Societatea „Dante Alighieri”; din inițiativa lui Luigi Cazzavillan lua ființă școala „Regina Margherita”; se constituia o Societate italiană de ajutor reciproc, care pe lângă sprijinirea membrilor coloniei se va implica, odată cu intrarea Italiei în război în 1915, și în adunarea de ajutoare pentru soldații italieni⁵. Există și un Cerc italian⁶, iar din 1916 comunitatea din București va avea și o biserică construită după proiectul arhitecților Mario Stoppa și Giuseppe Tiraboschi, având drept model celebra catedrală milaneză Santa Maria delle Grazie⁷.

În lucrarea de față, ne propunem să prezentăm activitatea unor personalități italiene care au cunoscut nemijlocit drama românească din timpul Marelui Război și au lăsat mărturii mai puțin cunoscute despre aceasta: Benedetto De Luca, Cesare Fantoli, Iginio Vignali, Ramiro Ortiz.

În 1899, la Roma, lângă Columna lui Traian, un avocat italian vorbea despre nevoia organizării unei „cruciade pentru cauza sfântă a latinității” și amintea că la temelia Columnei s-au pus bazele unei alianțe italo-române cu scopul de apărare a spiritului național⁸. Era Benedetto De Luca, acela care la invitația lui V.A. Urechia sosea în România în 1901 și conferența la Ateneu, cucerind audiența și făcându-și astfel intrarea în cercurile intelectuale ale capitalei, dar și ale coloniei italiene.

Benedetto De Luca s-a născut la 20 august 1869 în localitatea Serracapriola, provincia Foggia⁹. A studiat la liceul Leopardi din Macerata, pe care îl termina în 1888, dovedind, conform notelor obținute, un talent aparte pentru literatură, istorie, filosofie¹⁰. În anul următor s-a înscris la Universitatea din Macerata, la Facultatea de drept, pe care a absolvit-o în 1892, conform certificatului semnat de rector. Arhivele dezvăluie legăturile avocatului italian cu Nicolae Iorga¹¹, Barbu

Novecento, în Ion Cârja (a cura di), *I romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, București-Roma, p. 206–255; Renzo Francescani și Paolo Tomasella, *Emigranti friulani in Romania dal 1860 ad oggi: un protagonista ritrovato: Geniale Fabbro maestro costruttore*, Pordedone, 2007; Roberto Scagno, Paolo Tomasella, Corina Turcu, *Veneti in Romania*, Regione del Veneto, Longo Editore Ravenna, 2008, p. 54–59; Alina Dorojan, *L'importanza dell'emigrazione italiana nel processo di modernizzazione della Romania (1859–1918)*, în Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 81–96 etc.

⁵ Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, în „Revista Arhivelor. Archives Review”, LXXXVII, no.1, (2010), p. 161–162.

⁶ *Ibidem*, p. 163–164; eadem, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, [www.http://dspace.roma3.casapur.it/bitstream/2307/4187/1/L'emigrazione%20italiana%20nel%20terre%20romene%20\(1861-1916\).pdf](http://dspace.roma3.casapur.it/bitstream/2307/4187/1/L'emigrazione%20italiana%20nel%20terre%20romene%20(1861-1916).pdf), ultima consultare 22 iunie 2018, p. 249–251.

⁷ Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, și urm., p. 173.

⁸ V.A. Urechia, *Românii la Roma în XII octombrie 1899*, București, 1899, p. 83–85.

⁹ Raluca Tomi, *Un publicista italiano e il problema delle nazionalità della Monarchia austro-ungarica all'inizio del Novecento: Benedetto de Luca*, în Ion Cârja (a cura di), *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia del Prima Guerra Mondiale*. Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014, Roma, Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, p. 107.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹¹ Benedetto de Luca către Nicolae Iorga, Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondență Nicolae Iorga, vol. 180, f. 163.

Ștefănescu Delavrancea, Titu Maiorescu, Ion Bianu, Ion Luca Caragiale, cu personalitățile culturale implicate în activitatea Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor¹². Treptat, numele său s-a asociat cu inițiativele de răspândire a limbii și culturii italiene în România, fiind un susținător al panlatinismului. Va fi profesor, publicist, inițiator sau reprezentat al unor asociații italiene de cultură, un organizator de excursii în Italia.

Devenea cunoscut în cercurile universitare prin cursul liber de literatură italiană ținut la Universitatea București, între anii 1901–1902 și 1902–1903¹³. Prelegerile au fost susținute în limbile italiană și franceză, bucurându-se de aprecierea studenților. Benedetto De Luca s-a integrat în cadrul coloniei italiene, prin numeroasele inițiative de promovare a culturii și civilizației peninsulare, dar și prin căsătoria în 1907 cu Ana Maria Rădulescu, nepoata gravorului Paolo Mercuri¹⁴. Este cunoscută implicarea sa în organizarea Societății „Dante Alighieri” din București.

Contactele lui Benedetto De Luca la nivelul elitei politice a României se înmulțeau în perioada refugiului din Iași, în anii 1917–1918, când publicistul a devenit funcționar al legației Italiei, ocupându-se de publicarea buletinelor de presă și de corespondența diplomatică în cadrul Agenției Telegrafice Italiene. Scrisorile lui Benedetto De Luca din ianuarie–august 1917, adresate soției sale, aflată la Sankt Petersburg, alcătuiesc un adevărat jurnal din perioada refugiului la Iași.

„Tânăr plin de calități, muncitor și foarte activ, se bucură în București de încredere, stimă și simpatia persoanelor influente” se scria în 1902, într-o lucrare dedicată italienilor din București, despre Cesare Fantoli. Născut în 1868 la Pallanza, comuna Verbania, provincia Novarra, a făcut liceul la Genova și studiile universitare la Torino, unde s-a specializat în construcții civile și electrotehnică. În 1893–1894 sosea în România în calitate de inginer la căile ferate române¹⁵. A creat mai multe firme de construcții, fiind implicat în ridicarea mai multor clădiri importante din capitală: palatul arhiepiscopiei romano-catolice din București, unele lucrări de reamenajare ale Gării de Nord și ale palatului regal. Antrepriza sa construia leagănul Sfânta Ecaterina și clădirea nouă a Spitalului Brâncovenesc. În 1914, la moartea lui Carol I, a fost însărcinat de Ion I.C. Brătianu să amenajeze mormântul regal după planurile simple, severe, dar elegante ale arhitectului Mario Stoppa. Mărturisea că a lucrat continuu 65 de ore. Tot el a supravegheat și lucrările finale, de zidărie, ale mormântului regal. La sfârșit a primit, lucru mai puțin cunoscut, din partea unui curier special al regelui Germaniei, Wilhelm al II-lea,

¹² Raluca Tomi, *op. cit.*, p. 110.

¹³ Benedetto de Luca către Titu Maiorescu, Bârlad, 4/17 iunie 1909, BAR, corespondență Benedetto de Luca, S 6/XV.

¹⁴ Enrichetta Mercuri s-a căsătorit cu Tudor Rădulescu și s-a stabilit în România, unde în 1880 l-a adus și pe tatăl său, ilustrul gravor Paolo Mercuri. În 1926, „Corriere della Sera” amintea decesul Enrichettei și transmitea condoleanțe ginerelui acesteia, Benedetto De Luca, Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Paolo Mercuri, dos. 102.

¹⁵ A. Frangini, *Italiani in Bucarest. Strenna nazionale*, București, Tipografia Curții Regale Carol Gobl & Fii, 1902, p. 27.

o coroană, pentru a fi depusă la mormântul lui Carol I¹⁶. Pentru activitatea sa a primit distincția de cavaler al Coroanei României. În 1915, împreună cu antrepriza Vignali&Gambara, construia Biserica italiană din București, fără a pretinde nicio plată. A fost un membru stimat al coloniei italiene din București, fiind, în perioada 1909–1910, directorul școlii italiene, iar în 1911 conducea Societatea italiană de ajutor reciproc. A fost și expert pe lângă legația italiană în problemele emigrației¹⁷. Fantoli a publicat în 1918 lucrarea memorialistică *Romania, Russia e Italia*, scrisă în beneficiul Crucii Roșii române, în care sunt descrise episoade ale experienței sale din timpul Marelui Război.

Un alt membru al coloniei italiene din București, care a lăsat mărturii despre societatea românească în primele zile de război, este Iginio Vignali¹⁸. Născut în 1866 la Traversetolo, a făcut studii la Politehnica din Torino, obținând diploma de inginer arhitect. Sosea în București în 1893, apoi îl regăsim în Iași, unde devenea arhitect-șef al orașului¹⁹. S-a căsătorit cu Sofia Tuduri, dintr-o veche familie de boieri moldoveni, și a căpătat împământenirea²⁰. După 1906, se stabilea în București, unde împreună cu Enrico Gambara întemeia o firmă de construcții, care devenea renumită prin realizările sale. Dintre construcțiile ridicate, amintim palatul administrativ și clădirea Băncii comerciale din Craiova, biserica italiană din București, numeroase case particulare. Experiența sa din anii războiului este documentată de scrisorile trimise fiului său cel mai mare din prima căsătorie, care rămăsese în Italia.

„Plec cu inima împăcată că mi-am făcut datoria pentru strângerea relațiilor culturale între Italia și România și promit că voi continua să fac în Italia pentru România, ceea ce am făcut în România pentru Italia. Cu mine voi lua, ca simbol de tot ceea ce are mai de preț această țară, un ghiveci de pământ bun românesc și cu o mușcată, floarea caracteristică a vieții de la țară, cu doinele sale, horele săltărețe, minunata-i poezie populară, covoarele și țesăturile în care culorile se îmbină în cele mai delicate armonii”²¹. Sunt cuvintele rostite de Ramiro Ortiz, în 1933, când se pregătea să plece din România, după 24 de ani de profesorat la catedra de limbă și literatură italiană a Universității bucureștene. Întemeietor al Institutului italian de cultură, autor al mai multor lucrări ce argumentau influența italiană asupra culturii și civilizației românești, membru de onoare al Academiei Române, decorat cu Coroana Italiei și Coroana României, Ramiro Ortiz a influențat destinele și carierele unor

¹⁶ Cesare Fantoli, *Romania, Russia e Italia*, Milano, Casa Editrice Risorgimento, 1918, p. IX–XI.

¹⁷ Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, și urm., p. 381.

¹⁸ Filip-Lucian Iorga, *Un cântec de lebedă. Vlăstare boierești în primul război mondial*, București, Corint, 2016, p. 248–256; Petru Vignali, *Popas în amintiri. România 1910–1974*, București, Editura Vremea, 2016.

¹⁹ Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 248; Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11–12.

²¹ Ramiro Ortiz, *Despărțire*, în „Roma. Revistă de Istorie și de Cultură Italiană”, an XIII, nr. 3, 1933, p. 4.

italieniști de marcă: Alexandru Marcu, George Călinescu, Alexandru Ciorănescu, Nina Facon, Mia Frollo etc.²².

Din corespondența și lucrările memorialistice ale personalităților amintite, distingem câteva etape ale experienței acestora din perioada Marelui Război: anii neutralității, primele zile de război, drumul spre Iași, anii refugiului în capitala Moldovei.

Despre anii neutralității României, cele mai multe informații le găsim în lucrarea semnată de Cesare Fantoli. Constructorul italian a fost un apropiat al cercurilor liberale și s-a manifestat deschis în favoarea aderării României la Antantă²³. Îl admira pe Ion I.C. Brătianu că a rezistat în fața presiunilor Puterilor Centrale, considerându-l un om inteligent, ferm, abil, încăpățânat, răbdător, energic. La rândul său, Vintilă Brătianu muncea neîncetat pentru regenerarea și independența țării sale, însă era mai intransigent decât fratele său²⁴. Emil Costinescu era la rândul său un finanțist redutabil²⁵.

În primăvara lui 1915, colonia italiană din București era neliniștită din cauza zvonurilor referitoare la atitudinea Italiei față de război. Fantoli zugrăvește atmosfera de suspiciuni, știri false răspândite abil de reprezentanții Puterilor Centrale, care încercau să inducă neîncrederea în relațiile româno-italiene. Se spunea că premierul Antonio Salandra ar fi fost asasinat, iar Bernhard von Bülow, ambasadorul german la Roma, ar fi fost ucis de italieni²⁶. Însă din convorbirile cu Barbu Știrbey, cu George Cretzianu, ministrul român la Madrid, și mai ales după întâlnirea cu Take Ionescu din 10 mai 1915, care îi spusese confidențial că în următoarele zile Italia va semna tratatul de alianță cu Antanta, Fantoli era convins că drumul țării sale natale era decis²⁷.

Încredințat că și România va face același pas, Fantoli adresa o propunere Ministerului de Război din București, în 14 mai 1915, pentru constituirea unei echipe care ar fi trebuit să întrețină lucrările militare de pe front. Acțiunea sa izvoră din dorința de a fi util celor două țări, Italia și România. Condițiile sale erau: mână liberă în executarea lucrărilor, asigurarea materialelor necesare, muncitorii să fie obligați să presteze orice fel de lucrări, chiar și pe cele mai umile²⁸.

²² Despre activitatea lui Ramiro Ortiz, vezi: I.E. Toruțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1935, p. 444–450; Carmen Burcea, *Ramiro Ortiz*, București, Editura Noua Alternativă, 2004.

²³ Despre atitudinea tranșantă a lui Cesare Fantoli stă mărturie și episcopul Netzhhammer care, în jurnalul său, descria o întâlnire cu inginerul italian în care acesta i-a cerut să intervină pe lângă regele Carol I, pentru a-l convinge să intre în război de partea Rusiei. Raymond Netzhhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 522.

²⁴ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 10.

²⁵ *Ibidem*, p. 12.

²⁶ *Ibidem*, p. 225.

²⁷ *Ibidem*, p. 218–221.

²⁸ *Ibidem*, p. 223.

Semnarea tratatului dintre Italia și Antantă a fost sărbătorită la București. În fața legației italiene a avut loc o manifestație. Colonia italiană a împărțit afișe cu imnul lui Goffredo Mameli și cel al lui Giuseppe Garibaldi, stegulețe cu drapelul Italiei și stema casei de Savoia. Au ținut discursuri din balconul legației: baronul Carlo Fasciotti, ministrul Italiei la București, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, C. I. Istrati, Vasile Lucaci, Nicolae Antonescu²⁹.

O parte dintre italienii din România s-au întors în patrie, pentru satisfacerea obligațiilor militare³⁰. Fantoli descria entuziasmul celor 40 de tineri italieni din Cataloi, care s-au prezentat la legația din București pentru a fi repatriați. Însă amintea și dramele celor rămași în România, văduve, orfani, victime nevinovate, în fața cărora se simțea neputincios.

Intrarea României în război la 14/27 august 1916 a fost întâmpinată cu entuziasm de italieni. Iginio Vignali, aflat la Iași, scria: „România a învins toate înșelătoriile teutonice, regele ei a uitat că este născut în Germania și a păstrat în minte numai faptul că este cel dintâi dintre români; poporul urmează impulsul sângelui latin care îi curge în vene și aleargă la strigătul de ajutor al fraților care se află dincolo de Carpați”³¹. Copiii italianului au avut o altă percepție asupra acelor evenimente. Petru, fiul cel mai mic, rememora acele zile când se afla împreună cu frații săi la via de lângă Socola, proprietatea familiei, și se bucura de întreruperea școlii: „pentru noi copii, războiul a însemnat mai ales o vacanță prelungită: întâi s-a amânat deschiderea școlilor cu o lună, apoi cu încă o lună, apoi la calendă”³².

După izbucnirea războiului, colonia italiană din București a organizat un spital cu 60–70 de paturi în localul școlii „Regina Margherita”. Inițiatori au fost: Enrico Gambaro, care era și delegatul la București al Crucii Roșii Italiene, Cesare Fantoli, contesa Maria Lazzarini, baroneasa Fasciotti³³, doctorul Bolzani, farmacistul Giovanni Locatelli³⁴. Ramiro Ortiz, care căpătase cetățenia română, a dorit să se înscrie voluntar în armată, dar a fost respins de un maior de vânători, care i-a spus „să-și caute de treabă că România n-are atâția intelectuali ca să-și poată permite luxul de a-i prăpădi”³⁵. Profesorul a lucrat o perioadă la Serviciul de Supraveghere al Știrilor de la Iași. La rândul său, arhitectul Angelo Viecelli (1884–1948) s-a înrolat în armată în cadrul structurii tehnice a Ministerului Sănătății, ajutând la construcția unor unități sanitare în zona de război sau în cea de frontieră³⁶. În același context amintim de imnul *La Arme!*,

²⁹ *Ibidem*, p. 232.

³⁰ Roberto Scagno, Paolo Tomasella, *Veneti in Romania*, p. 54. Conform documentelor, în perioada 24 mai 1915 – 3 decembrie 1918 s-au repatriat 1 657 italieni.

³¹ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 251.

³² Petru Vignali, *op. cit.*, p. 29.

³³ Jean Noël Grandhomme, *La Romania in Guerra e la missione militare italiana (1916–1918)*, în „Anuarul Institutului de Studii Italo-Român”, Cluj-Napoca, V, 2008, p. 22–23.

³⁴ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 55.

³⁵ I.E. Toruțiu, *op. cit.*, p. 448.

³⁶ Paolo Tomasella, *Angelo Viecelli architetto (1884–1948): architettura e sanità pubblica in Romania tra le due guerre mondiali*, în „Territori”, I, 2007, p. 48–57.

compus de muzicianul Alfonso Castaldi (1874–1942)³⁷ pe versurile lui Șt.O. Iosif, și de marșul *Înainte, spre Carpați*, compus de Enrico Mezzetti pe versurile lui Victor Eftimiu³⁸.

Capitala în primele zile de război este descrisă de Fantoli și Vignali. Primul, convalescent după o operație de apendicită, reușea să-și înfrângă slăbiciunea fizică și, împreună cu arhitectul Mario Stoppa, a încercat să fie util în timpul bombardamentelor. În noiembrie, Bucureștii au fost ținta mai multor raiduri aeriene. „Îmi voi aminti toată viața acele zile, în care alergam de la un măcel la altul”³⁹. Fantoli a văzut când au fost bombardate fabrica Wolf, parcul Carol, plin de mașini militare, gara Filaret, fabrica Bragadiru. În același timp fuseseră atacate proprietățile familiei Știrbey de la Buftea, unde se aflau membrii familiei regale a României⁴⁰. Fantoli narează despre metodele germane de a semăna teama în populația civilă: încercarea de a răspândi boli contagioase, prin fiolele cu bacterii ascunse la legația Germaniei din București sau prin aruncarea dulciurilor otrăvite din mașini ce aveau inscripționate simbolul Crucii Roșii⁴¹. În acele zile se afla în București și Ignazio Vignali, martor și el al bombardamentelor, dar și al încercărilor medicilor de la spitalul italian de a oferi sprijin și alinare răniților⁴². La rândul său, Ortiz scria despre camioanele pline de cadavre care străbăteau orașul⁴³.

Cauzele înfrângerii României în campania din 1916 sunt analizate de Fantoli și Vignali. Primul, care frecventa cercurile politice și cunoștea nemijlocit luptele dintre ele, scria despre oportunismul liderilor și despre exageratul spirit de partid care submina intențiile laudabile ale premierului Brătianu. Neîncrezător în oamenii din jurul său, acesta a fost obligat să cumuleze funcția de premier cu cea de ministru de război și de externe. Corupția și lipsa de organizare administrativă erau alte cauze, la care se adăuga incompetența unor generali români, printre care îl menționa pe generalul Dumitru Iliescu, om „inteligent, energic, dar fără caracter”, și pe generalul Grigore Crăiniceanu, care avea un comportament inconsecvent. Îi aprecia în schimb pe generalii Alexandru Averescu și Ioan Dragalina.

La rândul său, Vignali explica starea de confuzie și de panică din zilele premergătoare ocupației germane a Bucureștilor prin lipsa de responsabilitate a unor reprezentanți ai clasei conducătoare, care în loc să îmbărbăteze populația și s-o liniștească au fost primii care au părăsit capitala: „Bogații, persoanele de rang înalt, aceia care prin statutul lor ar fi trebuit să ofere un bun exemplu... se prăbușesc de fapt primii, disperă și umplu trenurile, în încercarea de a se depărta cât mai mult de pericol, chiar și dincolo de frontieră”⁴⁴. Față de cei care au rămas în

³⁷ Ramiro Ortiz, *Alfons Castaldi*, „Roma”, an I, nr. 8, p. 4–5.

³⁸ Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente*, în „Muzica”, nr. 1/2014, p. 135.

³⁹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 60.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62–63.

⁴² Filip Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.

⁴³ BAR, Ramiro Ortiz, A 3616 c.

⁴⁴ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253–254.

București în timpul ocupației germane, Fantoli are o atitudine diferită de majoritatea susținătorilor Antantei. Nu-i blama, îndemna la înțelepciune și la o atitudine rezonabilă. Îl aprecia pe P.P. Carp, om onest, caracter integru, însă din păcate lipsit de viziune, în opinia sa. Scria că o parte dintre cei care au rămas în capitală vor reuși să limiteze abuzurile administrației militare germane și că își vor schimba părerile când vor cunoaște direct barbaria ocupantului. Inginerul italian admira curajul doamnelor din înalta societate, implicate în acțiuni ale Crucii Roșii și care erau de o „generozitate angelică, active, modeste, doritoare de a face bine, independente de orice ambiție, partid sau biserică”⁴⁵.

„Soldatul român e teribil când atacă la baionetă”, iată o afirmație pe care o regăsim în mărturiile italienilor. Fantoli a fost în mijlocul unei baterii din corpul de armată condus de generalul Constantin Prezan. Majoritatea soldaților erau rezerviști în vârstă de 35–40 de ani, mânuiau tunuri vechi, însă au reușit să captureze 300 de prizonieri germani⁴⁶. Soldații, în majoritatea lor țărani, erau neobosiți în marșuri, aveau o forță extraordinară, rezistență deosebită, dormeau în aer liber în condiții vitrege, erau respectoși și luptau cu seninătate și calm⁴⁷. Nu același lucru se putea spune despre soldații ruși. Fantoli și Vignali îi caracterizează drept lipsiți de energie, indisciplinați, alcoolici⁴⁸.

Un grup important de italieni pleca din București în ziua de 26 noiembrie 1916, retrăgându-se spre Iași: Cesare Fantoli, Enrico Gambara, Iginio Vignali, Mario Stoppa, Domenico Beteo, împreună cu familiile lor. Aveau permise de liberă trecere din partea Crucii Roșii. Au făcut cea mai mare parte a călătoriei într-o căruță încăpătoare și priveau cu durere trenurile supraîncărcate, adevărate ținte în mișcare pentru raidurile aeriene germane. Vagoanele erau pline, lumea stătea pe scări sau acoperișuri, un adevărat infern în care se distingeau, pe lângă refugiați, grupuri de turci înlănțuiți, acuzați de spionaj, alături de răniți, transportați din oraș în oraș în căutarea unor spitale mai puțin aglomerate⁴⁹. Evocarea drumului spre Iași este edificatoare pentru confuzia, teroarea, suferințele unei populații nevoite să-și lase agoniseala strânsă cu sacrificiile unei vieți și să se retragă în grabă spre Moldova: „Călătoria a fost foarte anevoioasă din cauza numărului enorm de automobile, a șirurilor nesfârșite de camioane militare și a mulțimii de oameni care mergeau pe jos, încărcăți cu traiste și valize... Orașele prin care trecem sunt toate copleșite de tristețea războiului”⁵⁰.

La Iași, Fantoli se simțea neputincios în fața tragediei populației. „Când te întâlnești cu cunoștințe, prieteni, bolnavi sau bogați, care acum sunt săraci, săraci în curaj și îndrăzneală sau disperați pentru că au pierdut un fiu, mamă sau tată și soră

⁴⁵ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 56; Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁸ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 31, Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.

⁴⁹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 67, 77.

⁵⁰ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 255.

și nu poți face nimic, absolut nimic pentru ei, nici măcar să le spui o vorbă de alinare, care în condițiile date ar fi fost o glumă crudă... vă asigur că este un adevărat supliciu”⁵¹.

Înainte de a pleca în Italia, prin ruta ocolitoare: Rusia, țările nordice, Marea Britanie, Franța, italienii trăiau zile de restriște. Petru Vignali descria suprapopularea orașului, care era plin de „refugiați, nu mai găsești un pat liber, noi, copiii Vignali, dormim în biroul-muzeu al unchiului Leon printre borcane cu șerpi, păsări împăiate și fluturi în ac; școlile nu s-au mai deschis, se găsește din ce în ce mai greu de mâncare”⁵².

Benedetto De Luca a trăit în Iași un timp al suferinței, pe care îl descria soției sale Ana-Maria. Activitatea legațiilor străine refugiate se desfășura în condiții vitrege: iarnă grea, lipsa alimentelor vitale, lipsa lemnului, epidemia de tifos exantematic. Benedetto scria despre gerul cumplit, în casă erau temperaturi de minus 10 grade. Nu existau făină, pâine, cartofi, mălai, cofetăriile și patiseriile erau închise, iar la restaurante principalul meniu era fasole cu fidea. Prețurile au explodat la ouă, iar o găină se vindea cu 25 de franci⁵³. Era totuși fericit că fusese invitat de Didina Musceleanu, cu ocazia sărbătorilor pascale, la moșia acesteia.

Mulți italieni refugiați în Iași s-au îmbolnăvit de tifos, fiind mângâiați numai de cuvintele de îmbărbătare ale părintelui Antonio Mantica, parohul bisericii italiene din București. De Luca a asistat la înmormântarea doctorului Bolzano, care alături de alți medici francezi și români a căzut pradă epidemiei⁵⁴.

De Luca o înștiința pe soția sa despre sosirea la Iași a legației americane, despre ruperea relațiilor diplomatice dintre SUA și Germania și descria plecarea a 25 de italieni spre Rusia, printre aceștia numărându-se și Ramiro Ortiz, Cesare Fantoli, Iginio Vignali etc. Chiar baronul Carlo Fasciotti, ministrul plenipotențiar al Italiei, se gândea să mute legația în Rusia, iar el intenționa să devină corespondentul publicației „Corriere della Sera” în Sankt Petersburg. Scria și despre numeroasele întâlniri cu Luciano Ferigo, colonel, atașatul militar al Italiei, și despre convorbirile avute cu Take Ionescu referitoare la situația favorabilă Italiei în Asia Mică, după ce i se încredințaseră vilaietele Smirna, Konia, Adana⁵⁵. Scrisorile din mai–iunie 1917 amintesc despre situația încordată de la Iași. Dezorganizarea și incertitudinea domneau peste tot, iar Parlamentul discuta reformele esențiale ale statului român: agrară și electorală. Disputele politice erau analizate de Benedetto De Luca în articolele trimise prestigioasei publicații milaneze „Corriere della Sera”⁵⁶.

⁵¹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 85.

⁵² Petru Vignali, *op. cit.*, p. 29.

⁵³ ANIC, fond Paolo Mercuri, dos. 130, Benedetto De Luca către Ana-Maria, 9/22 ianuarie 1917, f.2.

⁵⁴ *Ibidem*, 9/22 martie 1917, f.3.

⁵⁵ *Ibidem*, 21 aprilie/ 4 mai 1917, f.5.

⁵⁶ *Ibidem*.

Aflat și el la Iași, pentru o perioadă scurtă, Ramiro Ortiz îi scria lui Nicolae Iorga despre situația îngrată în care se afla. Se temea că îi va fi luată catedra de limba italiană, în condițiile în care Ion Gh. Duca îl sfătuisese să plece în Italia, deși situația sa era delicată, mai ales după ce renunțase la cetățenia italiană. Aflat în Sankt Petersburg la sfârșitul lui ianuarie 1917, își mărturisea afecțiunea pentru România îndurerată și martiră, intenția sa fiind să scrie despre „această campanie română atât de eroică, atât de nefericită și atât de puțin cunoscută”⁵⁷. Se referea la campania din vara-toamna lui 1916.

Destinul personalităților pe care le-am prezentat mai sus a fost marcat de întâlnirea cu România. Cesare Fantoli s-a reîntors în România și a continuat să lucreze în construcții, la fel și Iginio Vignali, care a continuat activitatea în cadrul firmei Vignali & Gambara până la decesul său în 1925. Benedetto De Luca a făcut parte din delegația română la Congresul de la Roma, din aprilie 1918. Alături de Simion Mândrescu, Dumitru Drăghicescu, Nicolae Lupu, Gheorghe Mironescu s-a implicat în activitatea comisiei aliate de propagandă cu sediul la Padova, a acționat și pentru constituirea legiunii române din Italia, vizitând mai multe lagăre de prizonieri români din Italia, pentru recrutarea acestora. Ramiro Ortiz revenea și el în România, unde a avut o carieră frumoasă în învățământul universitar și ca prim director al Institutului Italian de Cultură. În 1933 se reîntorcea în Italia, unde înființa la Padova un seminar de limbă și civilizație românească.

Putem concluziona că italienii din România s-au implicat în evenimentele primului război prin înrolare directă în armata italiană, în cea română, prin activitatea în serviciile de Cruce Roșie, de construcții militare și civile (spitale), prin activități artistice, care au ajutat la ridicarea moralului soldaților;

Personalitățile pe care le-am prezentat au fost membrii de seamă ai coloniei italiene din București, o parte fiind căsătoriți cu românce (Vignali, Gambara, Benedetto De Luca) sau căpătând cetățenia română (Ramiro Ortiz și Iginio Vignali). Activitatea lor a marcat viața științifică și culturală a societății românești.

ITALIAN TESTIMONIES ABOUT THE ROMANIAN SOCIETY DURING THE GREAT WAR

Abstract

Among the immigrants who contributed to the modernization of the Romanian state one finds the Italians. Settled after 1829 in the Danube ports, also in the main Romanian cities, the Italians contributed to the development of trade, to the construction of railways and roads, building of important edifices, foundation of publications that marked the history of the press, and also through the work of illustrious university professors they have contributed to the consolidation of Latin spirituality. Artists, writers, publicists, construction engineers, the Italians settled in Romania left testimonies about the dramatic years that marked the generation of the Great War. Based on press articles, unpublished correspondence, and memoirs, this article presents the experiences of several

⁵⁷ Petre Țurlea (editor), *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. 5, București, Editura Minerva, 1996, Ramiro Ortiz către Iorga, Petrograd, 28 ianuarie 1917, p. 53.

personalities of the Italian colony in Bucharest during the Great War. Benedetto de Luca (publicist, founder of Romanian-Italian cultural associations, press attaché of the Italian legation during the War), Ramiro Ortiz (well-known university professor, translator, first director of the Italian Cultural Institute in Bucharest), Cesare Fantoli (renowned builder) and other members of the Italian community observed the Romanian realities and were also involved either in the propaganda, or with the Red Cross during the war.

Keywords: Great War; Romanian traumas; Italians in Romania; War testimonials.